

Az önmagát megszólító elbeszélés

Két szerb elbeszéléskötetről

Az irodalomról való gondolkodás újabb irányai az elemzés helyett az értelmezésre helyezték át a megértés hangsúlyait, és ezzel megnyitották az (egyébként soha le nem zárt) utakat, a metaforikus beszéd „betévedését” a teóriába. Ugyanakkor megnyíltak az utak a teória elbeszélhetősége felé is. A teória többé nem „kívülről” tekint az irodalomra, nem is szab meg számára szabályokat és előírásokat. Az elbeszélés tartalmának részévé vált. Az is mondható, hogy az elbeszélés ráírta magára a teóriát. Az önmegszólítás, az önreprezentáció sokféle metaforájának mentén került a teória az elbeszélésbe. Két szerb elbeszéléskötet beszél erről a fordulatról.

1.

Dragan Velikić *Beograd i druge priče* – Belgrád és más történetek – címen megjelent elbeszéléskötetet adott közre. A könyvet a belgrádi Stubovi kulture kiadó adta ki „Válogatás” nevű sorozatának kilencedik köteteként. Velikićet regényíróként tartja számon a magyar recepció, *Az északi fal* című regénye magyarul is olvasható Borbély János fordításában. 2007-ben megjelent *Ruski prozor – Orosz ablak*¹ című regényét az év legjobb regényének járó NIN-díjjal tüntették ki. Az elbeszéléskötetbe gyűjtött írásokat a *Belgrád* című első és a kötetzáró két szöveg, az *Értekezés a csendről*, valamint a *Vonatok* című, foglalja keretbe. Az első Belgrád város földrajzi, történeti, éghajlati leírásával indul, majd a nevezetes 2-es számú villamos útjának követésével folytatódik, amely egy halálos kimenetelű balesettel ér véget. A véletlenek egész sora játszik közre a történet bonyolításában, csakhogy ezek a véletlenek, mind sorra, valamilyen módon indokoltak, nem ok nél-

¹ Magyarul: Dragan Velikić: *Orosz ablak*. Omnibuszregény. Fordította Bognár Antal. Geopen Könyvkiadó, 2009.

küliek. Nem ok nélkül hívják úgy a villamos vezetőjét, ahogyan a villamos két utasát is, nem véletlenül kerül az áldozat a villamos elé, nem véletlenül fut bele a villamos a tiltó jelzés ellenére a gyalogátjáróba, nem véletlenül van szem- és fültanúja az esetnek. Az elbeszélés, miután idézeteket közöl évtizedekkel korábbi újságokból, hosszú felsorolással ér véget, a belgrádiak pillanatnyi történéseinek egy-egy félmondatba sűrített leírásával. A pillanat töredékei ezek, de egyúttal történetek szilánkjai is; minden ilyen töredékhez és szilánkhoz egy-egy történet tartozik, és Velikić az egyik kötetzáró elbeszélésben ki is mondja: „Egyetlen lépés választ el bennünket a történettől.” Akár így is fordíthatom: „Egyetlen lépés a történetig.”

Elbeszéléseiben Velikić ezt a lépést teszi meg. Elbeszélései mind sorra több százból fonódó, távoli tájakat, messzi időket felidéző teljes történetek. A *Hársfa Szálloda* című elbeszélés hőse törvényszéki bíró, aki családjával Ramnikba költözik. Ramnik más elbeszélésekben is a történetek helyszíne. Az írói képzelet építette fel a várost. Ramnik Velikić álmvárosának is vehető, hiszen benne mintha összeérne a tengerparti városok és a szárazföldi városok világa, mert éppen ez a két városkép olvasható ki az író más műveiből is. Velikić hősei innen indulnak, vagy ide érkeznek meg. Különös város ez, valahol a hegyekben épülhetett fel, de szűk utcái tengerparti városokra emlékeztetnek, szállodái fürdőhelyet sejtetnek. Barátságos város, függetlenül attól, hogy nem igazán barátságos történetek helyszíne. Ide érkezik családjával a törvényszéki bíró, a Hársfa nevű szállodában szállnak meg, amíg a mesterek be nem fejezik a kiutalt lakás tatarozását. Az idősödő törvényszéki bíró lánya halálos beteg, fia közelről figyeli a történéseket, majd később, amikor a bíró tíz évvel fiatalabb felesége szeretőt tart, szinte felügyelet nélkül nő fel, a lánytestvér és a bíró halála után pedig egészen magára marad, mert az anyja, aki immár szintén idősödik, többször hagyja huzamosabb időre magára. Szokványos kisvárosi történetnek mondható az elbeszélés, ám ezt a képmutatással, csalással, kalandokkal teli történetet Velikić részletezve adja elő, mert az elbeszélésnek szinte minden mondata előre viszi a történetet, miközben az elbeszélő előtérbe kerül, hiszen ő az, aki elrendezi a novellahősök sorsát. Mindentudónak mondják az ilyen elbeszélőt, mert valóban mindent tud az elbeszélés hőseiről, és amit tud, azt jó előre tudja. Ha nem is árulja el mindentudását, mindenképpen sejteti, hogy alakjait ő mozgatja, ő vezeti életüknek a sorát, ő dönt életükről és halálukról. Az elbeszélő kitüntetett szerepével Velikić magára az elbeszélésre irányítja a figyelmet. Az elbeszélés mint poétikai beszédmód közvetlenül vagy közvetve, kérdőjelekkel vagy kérdőjelek nélkül mindig jelen van Velikić elbeszéléseiben. Mintha a mindent történetekben látó és megértő író

nem igazán bízna meg a történetek elbeszélhetőségében, már csak azért sem, mert az elbeszélte történet magával az elbeszéléssel egy időben létesül, nincsenek előzményei, vagy ha vannak, mindig átesnek a fikcionálás műveletein. Ezért mondható, hogy Velikić elbeszélései egyszerre és egy időben szólnak az elbeszélhetőség kudarcáról meg sikeréről is.

A pók köre – szó szerint fordítom az elbeszélés címét – a regényírás különös helyzetét mondja el. A regényíróval egy időben él a regény hőse, ugyanabban a lakásban és ugyanabban az időben, miközben a regényíró szeretője is rendre beleszól a regénytörténet bonyolításába, hogy végül – „a pók köre” jelentésének értelmében – összeérjen, találkozzon, egymásba fonódjon a két szál, az íróé és a hőséé, ami végül egy másik regény kezdetét is jelenti. Hasonló módon épül fel a Belgrád-kötet talán legnagyobb ambícióval készült és a többihez képest terjedelmes *Gyűjtő* című elbeszélése. Az elbeszélés a regényhős megteremtését írja le családi emlékekből. Az irodalom sokat feszegetett nagy titkai közé tartozik, hogy az elbeszélő a regényhős alakját, életét és sorsát milyen anyagból formálja meg. Sokan kíséreltek meg választ adni arra, hogy miből létesül a regényhős, vajon a valóságból lép-e elő, vajon tisztára a képzelet szülötte, vagy a kettő kombinációja hozza életre. Persze írója válogatja, de a kérdező is válogatja. Alighanem válasz nélkül kell hagyni a kérdést, mert minden lehetséges válasz az indoklás és bizonyítás hosszas műveletével jár együtt. Velikić sem válaszol a *Gyűjtő* című elbeszélésben feltett kérdésre. Az elbeszélés elején Velikić Nikola Šomođ nevű hőst látjuk egy abbáziai szálloda teraszán, és hamarosan megjelenik majd ugyanott Arsenije Plovicki is, Šomođ *Éjjeli lepke* című regényének hőse, s innen kezdődően együtt figyelik a tenger és a terasz történéseit, hogy lassan fény derüljön Arsenije Plovicki előéletére, aminek forrása Nikola Šomođ családtörténetéből fakad, hiszen Nikola nagyapja gyűjtötte a bélyegeket, melyek sok mindenben azonosíthatók magával az élettel, mert a bélyegekhez közelebbi vagy távolabbi történetek tartoznak, s ezek a történetek akár Nikola, akár Arsenije történetei is lehetnek. Amikor az *Éjjeli lepke* című regény megjelenik, Nikola Šomođ élete is megváltozik. Lassan Arsenije életét kezdi élni, mintha ő maga lépett volna be a regényhősének történetébe és életébe. A *Gyűjtő* minden bizonnyal a kötet legárnyaltabban kidolgozott elbeszélése, amelyből egy e könyvismertetőnél elméletibb megközelítés Velikić írásmódjára, akár regényei poétikájának kérdéseire is választ találhatna. Arra mindenképpen, hogy milyen kulturális és szemléleti anyagokból formálódik a regényhős, továbbá, hogy e formálódásnak milyen nyelvi és poétikai feltételei vannak, meg hogy milyen belső párbeszéd alakul ki egymástól távolra eső, leginkább a valóság és a képzelet termékei között. Nem múlhatott a véletlen, hogy Velikić

Nikolát egy gyerekkori emlékekkel vezeti be. Hirtelen támadt szél söpri le és eső áztatja el a gyerek Nikola nagyapjától kapott bélyegeket, amelyek közül majd csak néhány marad meg a nedves teraszon. A regényhős Arsenije nyilván éppen ennek az emlékeknek a nyomán lesz majd maga is gyűjtő, aminthogy Nikola, az író is gyűjtő, életek és sorsok gyűjtője. Fontos, hogy a *Gyűjtő* című elbeszélésben hosszú oldalak olvashatók Nikola *Éjjeli lepke* című regényéből, mert így alakul ki dialógus Nikola élete és regényének szövege között, ugyanolyan párbeszéd, amilyen a bélyegek és a hozzájuk tartozó történetek között kialakult. De nemcsak a *Gyűjtő*, nemcsak a *A pók köre* című elbeszélések építenek szövegek közötti párbeszédre, bár ebben a két elbeszélésben e párbeszéd közvetlenül szólal meg, hanem más elbeszélésekben is előfordul, például az *Asszony a katalógusból* címűben, ahol a magányosan élő, időződő hivatalnok hosszan ír magáról ismertetőt, és sok társkereső címre küldi el az írást, mire hosszú hallgatás után végre választ is kap, ugyanilyen hosszú, pontokba foglalt írást egy asszonytól, amelyben az asszony részletesen (száz pontban) mutatja be magát, életét és képességeit, múltját és jelenét. A férfi nem olvassa végig az asszony szövegét, csak egy-egy részletét olvassa el, nincs is rá ideje, oda kell érnie az asszony által megadott időpontban az asszony lakására, majd az első találkozás hosszan tartó szerelmi éjszakába torkollik. Reggel elválnak, néhány nap múlva a férfi az asszony haláláról értesül az újságokból; az asszony úgy halt meg, ahogyan a férfinak elküldött bemutatkozó írásának századik pontjában leírta. Aztán itt van a *Babák működése* című elbeszélés az ellopott levél közismert motívumával. Hosszú azoknak a műveknek a sora, amelyekben ez a motívum életrajzot alakító és sorsfordító szerepet tölt be. A sakkjáték figuráinak mozgásával indul az elbeszélés, második fejezetében nyit az elbeszélő, ahogyan már a sakkjátékba feledkezett apához illik, aki csak későn szerez tudomást, miután feleségének nővére megmutatja neki az ellopott levelet, amelyből világosan kiderül, hogy az, akit fiának hitt, nem az ő vére, hanem egy másik férfié, akinek kalandos vállalkozását az asszony nem követi, inkább visszatér ahhoz, aki majd a férje lesz, és aki csak későn értesül arról, hogy nem ő nemzette azt, akit a fiának hitt. Utána tovább bonyolódik a játszma, most már a korábban ellopott és későn átadott levél hatására. A szövegek hatalmáról szólnak ezek az elbeszélések, akár azt is lehetne mondani, hogy Velikić elbeszéléseinek legtöbb helyén idegen szövegek lépnek elő, a megírandó regény, a befejezett regény, a leírt és beteljesülő halál, az ellopott levél, de hasonlóan az *Üvegkert* című elbeszélésben is, ahol harmadrangú hollywoodi komédiák „szövege” épül rá az írásra, vagy *Az árnyék nyomán* című elbeszélésben, ahol a másik szöveg helyett régi fényképek kerülnek elő.

Dragan Velikić sűrű szövésű elbeszéléseit akár az egykorvolt ország és világ történeteiként is olvasni lehet, hiszen hősei nagy távolságokat járnak be, és mélyen ásnak le az időben. Múltak és jelenek, a közeli és a távoli, a saját és az idegen találkozásának metszéspontjaiban valósulnak meg az elbeszélések, s ezek a metszéspontok mindig történések, mert Velikić elbeszélései bizonyítják, minden történet, és a történetek felé egyetlen lépést kell csak tenni.

2.

David Albahari Kanadában élő szerb írónak *Nema pesma* – Néma dal – címen a belgrádi Stubovi kulture kiadásában válogatott elbeszéléskötete jelent meg. David Albahari joggal tekinthető a kortárs szerb prózáirás egyik széles körben elismert, több irodalmi díjjal kitüntetett, külföldön is számon tartott elbeszélőjének, akinek *Apám evangéliuma* címen elbeszéléskötete jelent meg magyarul 1989-ben Vujicsics Marietta fordításában az újvidéki Forumnál. A magyar nyelvű kötet címadó novellája az új kötetben is olvasható. Albahari kiforrott és tapasztalt elbeszélő, aki jól tudja, el is mondja az egyik elbeszélés, *A cirill betűk tanulása* címűnek indián hőse, hogy minden létezőnek, élőknek és holtaknak története van, minden létező történetekben él, mert mindennek van kezdete és vége; egy másik *A feleségemnek világos szeme van* című elbeszélésben viszont a történet fikatív voltát bizonyítja, miközben a feleség szerint az író az igazság kimondására törekszik, amit az olvasó úgysem hisz el, mert a fikció mindig csak fikció marad. Két szélső pontját fogalmazta meg narratív poétikájának e két elbeszélésben David Albahari. Az első kanadai történet, a novella első személyű hőse szerb nyelvre és a cirill betűk írására tanítja a kivándoroltak gyerekeit, közben megismerkedik egy indiánnal, aki Viharfelhő névre hallgat, viszonylag közel kerülnek egymáshoz, a tanító sok mindenről kikérdezi Viharfelhőt, tanítványainak is bemutatja, családi ünnepségre mennek együtt. A tanító az indián törzs múltja és hiedelmei iránt érdeklődik, egyik indián szót is megtanul, végül pedig a cirill betűk keletkezését stilizált indián történettel adja elő, amin a pópa felháborodik, éjszaka telefonál a tanítónak. A történetek, a legendák, a mesék, ha úgy tetszik, a mítoszok életéről szól az elbeszélés, a fikciók sok változatáról, miközben mindannyian jól tudják, Viharfelhő és a tanító is tudja, hogy a legendák és mítoszok mára bevonultak a múzeumokba. Meg is látogatnak ők ketten egy ilyen, az indiánok életét, szokásait, viseletét bemutató múzeumot. A másik elbeszélés korábbi írás, a férj, aki író és felesége civódását írja le, egyben Albaharinak az irodalomhoz való ironikus viszonyulását mutatja be. Két történetet mondanak el az elbeszélésben, az író egy éppen készülő novella

tartalmát ismerteti, amire az asszony csak legyint, és egy másik történettel áll elő. Az íróé negédes szerelmi történet, az asszonyé viszont valóság-hű elmondása annak, hogy valaki egy reggel elindul otthonról, majd ráébred, minden változatlan, amint valami megváltozik, úgy is marad, visszamegy a lakásába, leül, aztán valaki csönget nála, de senki sem jelentkezik, majd újra csöngetést hall, kinyitja az ajtót, kilép az üres folyosóra, ám az ajtó becsapódik mögötte, nem mehet vissza a lakásába, nincs nála kulcs, csönget, de a lakás üres, nincs, aki ajtót nyitna neki. Eddig az asszony története, és ezután következik a novella csattanója, mert a férfi megkérdezi, ha ez vele történik meg, és az asszony történetesen a lakásban tartózkodik, vajon ajtót nyitna-e neki. Az asszony nemleges válaszával ér véget az elbeszélés. A két elbeszélés azért mondható Albahari elbeszélő poétikája két szélső pontjának, mert az egyikben az indián történetek muzealizálása játszódik, ezzel együtt a hagyományok kiüresedése, nem utolsósorban a nyelvvesztés folyamatai, mert a tanító diákjai amikor befejeződik a szerbóra, egymás között angolul beszélnek. Világok összeomlása tehát az elbeszélés, a másik történet pedig már erőteljesen a fikcionálás műveleteinek bemutatása azzal a nem mellékes körülménnyel, hogy végül a világos szemű feleség által kigondolt történet a megrontott családi élet és az irodalmi fikció bemutatásába torkollik.

E két szélső pont között, a mítoszok elhalása és a fikció meg az élet találkozása között olvashatók Albahari elbeszélései. Tudatosan felépített prózai világkép bontakozik ki ebből, amelynek előterében a korai írások idején a családtörténet állt, a későbbi írások, a kanadai élménykör idején pedig az idegenség, a nyelvvesztés, az elmagányosodás. Önreflexívnek is mondhatók ezek az elbeszélések, ami azt jelenti, hogy Albahari számára a narráció problémát jelent, maga az elbeszélés írása kételyt szül, mert mindvégig kétséges, lehetséges-e az elbeszélés. Ezért van az, hogy a korai elbeszélések kivételével a későbbiekben Albahari rendre szembenéz az elbeszélés nehézségeivel, ezzel együtt a történetmondás értelmével is. Különösen hangsúlyosan mutatkozik ez meg a *Lyonni bazilika* című novellában. A tíz egyenlőtlen terjedelmű részből felépített írás első része, pontosabban már az első mondata kimondja, mi várható az elbeszélés során. Azt mondja ki, hogy ez a történet Lyonban kezdődik, és bárhol véget érhet. Majd közli, hogy négy férfi, két rendőr, öt asszony, két fényképezőgép, egy (láthatatlan) kerékpár és egy kimustrált futball-labda szerepel benne. Azt is elmondja az első bekezdés, hogy hol játszódik a történet. Majd a bekezdés második felében a történet egy lánnyá változik, és innen kezdődően a történet történetét a lány történeteként adja elő. A megszemélyesített történet ismeretlen (leszbikus?) asszonyok autójába kerül, aztán az országútra, majd

egy férfi kocsijába, aki miután kiengedte a lányt a kocsiból, egy nemzetközi sáttortábor közelében valaki másnak a névjegykártyáját adja át neki, hogy keresse meg a múzeumban, ahol a névjegykártya tulajdonosa persze ismeretlen a lány számára. A történet-lány elhagyja a múzeumot, egy levelet talál, amelyben valaki találkára hívja a bazilika elé, nem lehet tudni, hogy ki ez a valaki, a bazilika előtt megszólítja egy férfi, aztán egy asszony, rendőr is előkerül, és végül a történet azzal ér véget, amivel elkezdődött, hogy a történet Lyonban kezdődik, de bárhol véget érhet, és a lány elindul a dombtetőn álló bazilikától lefelé. Lefelé könnyebb a járás, mint felfelé. Azért mondtam el ilyen részletesen a *Lyon-i bazilika* című novella tartalmát, mert benne a novella tekint önmagára. A lánnyá személyesített történet az írás első bekezdésében mindvégig fenntartja a kettősséget. Nem ad útbaigazítást arra nézve, hogy az olvasó mikor olvas a lányról és mikor a történetről. Nem is adhat útbaigazítást, hiszen szemmel láthatóan éppen arra játszik rá, hogy a történet mondásának menete kiszámíthatatlan. A véletlenek egész sora játszik közre abban, hogy merre jár és hol ér véget a lány képében a történet.

A *Néma dal* című, a kötet címadó novellája a legendák keletkezését írja meg. Első mondata azt közli, hogy a legendák hol az ember születése előtt, hol a születése után keletkeznek. S ekkor következik a néma dal legendájának előadása, amit azonban megelőz egy jel története. A háromszög ponttal a közepén egy időben rendre megjelent a belgrádi városi közlekedés gépkocsijain meg más helyeken is, jelezve egy titkos társaság létezését; a titkos társaság tagjai homlokukon viselik a jel kicsinyített változatát. Hosszú utánjárás után kiderül, hogy a jel fordítottja a női nemi szerv stilizált ábrázolásának. A háromszög legendája aztán a néma dal legendájának megjelenésével ér véget. Az amerikai diáklány, aki a néma tánc néprajzi megjelenésének kutatására kap egy évre az egykori Jugoszláviába ösztöndíjat, végül szembe találja magát a néma dal szereplőivel, és maga is közéjük áll. Volt egy régi film, amelyben labda nélkül teniszeznek. Erre hasonlít a néma dal előadása. Nem lehet sokat tudni a néma dalról, ám van legendája, s a legendákról sem lehet sokat tudni. Az elbeszélésben összeér a tudományos kutatás a legendák születésével, a múzeumba került néprajz az idegenség megtapasztalásával. Albahari nyilván azért választotta kötet címeül éppen ennek a novellának a címét, mert a kötet minden írása az *Apám evangéliumától* kezdődően akár egy-egy legenda keletkezésének története is lehet. Az *Apám evangéliuma* azt mondta el, hogy hogyan megy át száraz lábbal az apa a folyó túlsó partjára, meg hogy ezt megelőzően miként háborog az apa a változások láttán. Bibliai motívum legendásítása az elbeszélés, ilyen még a *Jeruzsálem* című is. Ide sorolhatók a kanadai el-

beszélések, *A cirill betűk tanulása* mellett *A másik nyelv* című elbeszélés is, amelyben a menekült férfi angolórái fordulnak át furcsa szerelmi történetbe, ám meglehetősen nem is szerelmi történetbe, hanem bünténybe fordulnak át. A nyelvet tanuló férfi utánajár az egyik angoltanárnő útjainak, követi őt bevásárlás, séta, látogatás közben, egészen a házáig jut el, és akkor az egyik napon belopódzik a házba, szekrénybe rejtőzködik, és a novella abban a pillanatban ér véget, amikor a tanárnő talán kinyitja a szekrény ajtaját, a tanuló pedig ugrásra készen várakozik... Albahari jó érzékkel nem vitte döntésig az elbeszélést, a végén csattanó helyett elbizonytalanította, amiből ismét az elbeszélés nehézségeivel való szembenézés olvasható ki, hiszen a novella hagyományos és alig változó felépítése szerinte meglepetéssel ér véget, ám ha a meglepetés elmarad, maga a történet válik bizonytalanná, és ezzel együtt átlép a legendák világába. Nem így a kötet talán egyetlen hagyományos elbeszélése, a *Park* című, amely kimódolt alakjával igencsak elüt a kötet más elbeszéléseitől. A meglett férfi gyerekkorában később felderítetlen gyilkosság szemtanúja volt, az élmény egész életét végigkíséri, mígnem már felnőttkorában a zimonyi piacon felismerni véli a gyilkost, kilétét kideríti, majd telefonon a gyilkosság helyszínére hívja. Az idős férfi ott meg is jelenik, és mintha újra lejátszódná a gyilkosság, mert a gyerekkorában szemtanú férfi most szoknyát és parókat visel.

Albahari novelláírásában jól kivehetők mind a hagyományos novella alakjai, mind a novella szétbontásának írói fordulatai. Van világa az ő elbeszéléseinek, és van a szerb prózairás hagyományaira épülő sajátos nyelve is.

